

**¹Қуспанов Н.С.^а, ¹Дошыбеков А.Б., ²Ботағариев Т.Ә., ²Мамытов Б.К.,
³Асқапов С.Н.**

¹ Қазақ спорт және туризм академиясы, Алматы қ., Қазақстан

² Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ., Қазақстан

³ Astana IT University, Астана қ., Қазақстан

ҚАЗАҚ КҮРЕСІ БОЙЫНША ЖАТТЫҚТЫРУШЫНЫҢ КӘСІБИ ДАЙЫНДЫҒЫНЫҢ НЕГІЗГІ КОМПОНЕНТТЕРІ

Қуспанов Нурбол Сағындықұлы, Дошыбеков Айдын Бағдатұлы, Ботағариев Төлеген Әміржанұлы, Мамытов Берик Кудабайұлы, Асқапов Саржан Нуржанұлы

Қазақ күресі бойынша жаттықтырушының кәсіби дайындығының негізгі компоненттері

Аңдатпа. Мақалада қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың теориялық, әдістемелік және практикалық дайындығының элементтері айқындалған. Қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың теориялық даярлық элементтеріне: 1) Қазақ күрсі бойынша даярлау жүйесінің ережелерін; жаттығуды оқытудың теориясын; дене жаттығуларының негізгі түрлерін оқыту әдістемесі; оқу-жаттығу үрдісінің психологиялық-педагогикалық заңдылықтарын; спорттық жұмысты ұйымдастыру ерекшеліктерін; санитарлық-гигиеналық негіздерді; спорт ғимаратының құрылысын білу енгізілді; спорттық аспаптарды енгізу және сақтау ережелері. Қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың әдістемелік даярлық элементтерінің ішінде мыналар бөлінді: жобалау; спорттық жаттығу ережелері; міндеттерді шешу; жобалық жұмысты ұйымдастыру; оқыту, жарыстарға дайындық; дәрігерлік бақылау жүргізу; төрешілерді даярлау әдістемесі. Қазақ күресі бойынша жаттықтырушының тәжірибелік даярлық элементтерінде мыналар көрсетілген: оқыту әдістемесін меңгеру; қазақ күресін оқыту; жаттығу әдістемесі; төрешілік дағдылары; жобалау құжаттарын жасау; дене дамуының деңгейін анықтау; жүйке жүйесінің түрлерін анықтау; жөкпе-жеккі тактикалық жүргізу. Қазақ күресі бойынша жаттықтырушының кәсіби даярлық компоненттерінің дәрежелік құрылымы анықталды. Атап айтқанда, теориялық бөлімде деңгейлер келесідей бөлінді. Алғашқы орында оқыту әдістемесі, одан кейін оқушылардың психологиялық ерекшеліктерін білу болды. Соңғы орындарда тазалық пен спорт ғимараттарын білу болды. Әдістемелік бөлімде оқыту әдістемесі, жаттығу ережелері және дайындықты жобалау басым орындарға ие болды. Соңғы орындарда төрешілерді даярлауға және жарыстарға беріледі. Тәжірибелік бөлімде бірінші-төртінші орындар әдістемелік бөлімге ұқсас болды (жаттығу әдістемесін, жобалау құжаттарын меңгеру). Қазақ күресі бойынша жаттықтырушының кәсіби даярлығының құрамдас бөліктерін саралауға қатысты сарапшылардың пікірлерінің жоғары дәйектілігі дәлелденді.

Түйін сөздер: деңгейі, компоненттері, кәсіби дайындығы, жаттықтырушысы, қазақ күресі.

Kuspanov Nurbol Sagyndykovich, Doshybekov Aydin Bagdatovich, Botagariyev Tolegen Amirzhanovich, Mamytov Berik Kudabayevich, Askapov Sarzhan Nurzhanovich

The main components of the professional training of a coach in kazaksha kures

Abstract. The article defines the elements of theoretical, methodological and practical preparedness of trainers in Kazaksha kures. The elements of the theoretical preparedness of the Kazaksha kures trainers included: 1) Knowledge of the provisions of the Kazaksha kures training system; theory and technology of teaching training; technology of teaching basic types of physical exercises; psychological and pedagogical laws of the educational and training process; features of the organization of sports work; sanitary and hygienic foundations; construction of sports facilities; provisions for the introduction and preservation of sports devices. Among the elements of the methodological readiness of coaches in Kazaksha kures, the following are highlighted: design; provisions of sports training; mission solving; organization of project work; technology of training, preparation for competitions; conducting medical control; technology of training judges. In the elements of practical preparedness of a coach in Kazaksha kures, the following are indicated: Knowledge of training technology; teaching kazaksha kures; training methodology; judging skills; drafting design documents; determining the level of bodily development; determination of the types of nervous system; tactical conduct of the duel. The rank structure of the components of the professional readiness of the coach in Kazaksha kures is determined. Namely, in the theoretical part, the ranks were distributed as follows. The technology of teaching was in the first positions, followed by knowledge of the psychological characteristics of the students. Knowledge of sanitation and sports facilities were in the last positions. In the methodological part, the dominant positions were taken by the technology of training, the training positions and the design of training. The last positions are given to the preparation of judges for competitions. In the practical part, the first-fourth positions were similar to the methodological block (knowledge of the training methodology, design documents). The high consistency of experts' opinions regarding their ranking of the components of the professional readiness of a coach in kazaksha kures is proved.

Key word: level, components, professional readiness, coach, kazaksha kures.

Куспанов Нурбол Сагиндыкович, Дошыбеков Айдын Багдатович, Ботагариев Тулеген Амиржанович, Мамытов Берик Кудабаяевич, Аскапов Саржан Нуржанович

Главные компоненты профессиональной подготовленности тренера по казахша күрес

Аннотация. В статье определены элементы теоретической, методической и практической подготовленности тренеров по казахша күрес. В элементы теоретической подготовленности тренеров по казахша күрес были включены: положения системы подготовки по казахша күрес; теории и технологии преподавания тренировки; технологии обучения основным видам физических упражнений; психолого-педагогические закономерности учебно-тренировочного процесса; особенности организации спортивной работы; санитарно-гигиенические основы; конструкции спортивного сооружения; положения внедрения и сохранения спортивных приборов. В качестве элементов методической подготовленности тренеров по казахша күрес определены: проектирование; положения спортивной тренировки; решение миссий; организация проектной работы; технология обучения, подготовки к соревнованиям; проведение врачебного контроля; технология подготовки судей. Элементами практической подготовленности тренера по казахша күрес обозначены: владение технологией тренировки, преподавания казахша күрес, методикой тренировки, навыками судейства; умение составления документов проектирования; определения уровня телесного развития; определения типовой системы; тактического ведения поединка. Определена ранговая структура компонентов профессиональной подготовленности тренера по казахша күрес. Так, в теоретической части ранги распределились следующим образом. На первых позициях оказалась технология преподавания, за ними – знание психологических особенностей занимающихся. На последних позициях оказались знание санитарии и спортивных сооружений. В методической части доминирующие позиции заняли технология обучения, положения тренировки и проектирование подготовки. Последние позиции отданы подготовке судей и к соревнованиям. В практической части первые четыре позиции имели сходство с методическим блоком (владение методикой тренировки, документами проектирования). Доказана высокая согласованность мнений экспертов относительно ранжирования ими компонентов профессиональной подготовленности тренера по казахша күрес.

Ключевые слова: уровень, компоненты, профессиональная подготовленность, тренер, казахша күрес.

Кіріспе. Бұл зерттеу тақырыбының өзектілігі келесі мәселелерге байланысты, білім беруді дамытудың қазіргі кезеңінде дене шынықтыру бағыттары бойынша білім беру бағдарламаларын жаңарту үрдісі жүріп жатыр. Қазақстан Республикасындағы Ұлттық спорт түрлері, соның ішінде қазақ күресі, соңғы 30 жыл ішінде белсенді дами бастады. Қазақ күресінен жаттықтырушыларды даярлау үрдісі Қазақ спорт және туризм академиясында (Алматы қ.) және Қазақстанның басқа да жоғары оқу орындарында белсенді жүргізіле бастады. Жүргізілген ғылыми зерттеулердің деректері бойынша мамандар қазақ күресі техникасы мен тактикасын жетілдіру мәселелеріне көбірек тоқталған [1-4]. Олардың жұмысында кәсіби дайындық мәселелері қарастырылмаған. Жалпы дене шынықтыру жоғары оқу орындарында мамандар даярлауға қойылатын талаптардың өзгеруіне байланысты Қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың кәсіби даярлығының жай-күйін түсіну қажет. Жаттықтырушы мамандарды даярлау мәселесі бойынша келесі ғалымдар зерттеулер жүргізді: Н.А.Худайбердиева [5], А.В.Шульженко [6], В.Г.Беспутчик, В.П.Артемьев [7] және басқалар.

Зерттеу мақсаты – қазақ күресі бойынша жаттықтырушының кәсіби дайындығының негізгі компоненттерін анықтау және оларға негіздеме беру.

Зерттеу міндеттері.

Қазақ күресі бойынша жаттықтырушының кәсіби даярлығының компоненттерін анықтау.

2. Қазақ күресі бойынша жаттықтырушының кәсіби даярлық компоненттерінің дәрежелік құрылымын зерделеу.

3. Қазақ күресі бойынша жаттықтырушының кәсіби даярлығының компоненттерін саралауға қатысты сарапшылардың пікірлерінің дәйектілігін негіздеу.

Әдебиетке шолу. Отандық әдебиеттерді талдау қазақ күресі бойынша жаттықтырушының кәсіби даярлық компоненттерін ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етудің әртүрлі аспектілері ғалымдардың зерттеулерін келесі бағыттар бойынша топтастыруға болатындығын көрсетті.

Дене шынықтыру және спорт бойынша педагог кадрларды даярлаудың өзекті мәселелері. Бұл бағытта мамандар мыналарды атап өтеді:

а) педагогикалық кадрларды даярлаудың басым мәселелері: бағдарлардың, міндеттердің барлығы, педагогикалық білімнің мәні қоғам мен мемлекеттің өзекті сұраныстарына; инновациялар мен әдістемелерді жетілдірудің қазіргі жағдайына сәйкес келетін оқу-әдістемелік базаның болуы; педагогикалық ықпал субъектісінің жеке тұлға ретінде қалыптасу тенденцияларын зерттеу. Болашақ дене шынықтыру және спорт мамандарының педагогикалық даярлығының артта қалуы пәнаралық байланыстардың төмен деңгейде екенін көрсетеді [5];

б) оқу бағдарламаларының жаңа нұсқаларын құрастыру кезінде мәселелік жағдайды талдау, бағдарларды, міндеттерді айқындау, жобаны

құрылымдау және т.б. сияқты бөлімдер көзделеді. Мәселелік жағдайды бағалау, әдеттегідей, оқу жобасының өмір шындығы мен әлеуметтік қажеттіліктерге сәйкес келмеу дәрежесімен көрінеді [6];

в) жоғары мектепте мамандарды даярлау кезінде кәсіптік бағдарланған білімді беруге ғана емес, білім беру механизмінде дағдыларды қалыптастыруға, жеке тұлғаның кәсіби маңызды қасиеттерін дамытуға, тәуелсіз шығармашылық, инновациялық қызметке бейімділікке баса назар аудару қажет [7].

Педагог-жаттықтырушыны кәсіби даярлау негіздері. Мұнда мамандар мыналарды атап өтеді. А) мәселені талдау негізінде ЖОО-дағы болашақ дене шынықтыру мамандарын кәсіби даярлау тетігінің құрамдас бөліктерін бөліп көрсетуге мүмкіндік берді: кәсіптік даярлау үрдісінің бағдарлары мен міндеттері (бағдарлау элементі); студенттерге меңгеруге қажетті білім берудің мәні (маңызды элемент); білім алушылар мен педагогтардың жұмысы (әдістемелік элемент); білім алушы ЖОО түлегінің тұлғасы (болжамды нәтиже) (нәтижелі элемент) [10].

Студенттердің қазақ күресі техникасын меңгеру тиімділігі. Мұнда қазақстандық мамандар мыналарды атап өтеді. а) жетекші анализаторлардың (вестибулярлық, моторлық, визуалды, тактильді және т. б.) жұмыс үрдісінде жүзеге асырылатын тепе-теңдік функциясын шоғырландырылған жетілдіруді гимнастикалық сипаттағы жалпы дамыту тапсырмаларын, снарядтар мен дәстүрлі тренажерлардағы тапсырмаларды, балуандардың арнайы тапсырмаларын, қазақ күресінің техникалық тапсырмаларын қамтитын құралдар жиынтығымен даярлау қажет [1]; б) қазақ күресі балуандарының ерекше дене даярлығын бақылауды қозғалыс қимылдарын техникалық орындау және дене қасиеттерін жетілдірудің нақты дәрежесі қажет болатын осындай тиімді тәсілдерді іске асыруға негізделген тест-тапсырмалар арқылы оңтайлы іске асыру [2]; в) қазақ-күресінде техникалық-тактикалық қимылдарды оқыту кезеңдерінің жаңа әдістемесі дайындалды. Мұндағы басымдылық – оларды жүзеге асырудың әртүрлі бағдарлары бойынша жұппен жекпе-жек тәсілдерін бірлесіп орындау: артқы бағытта-алдыңғы бағытта; алдыңғы бағытта-артқы бағытта [3]; г) жаңартылған киім үлгісінде күрес техникасының жақсарғандығы анықталды, бұл жаңартылған киім үлгісінде ескірген үлгідегі шамаларға қатысты оң басымлақтыруды іске асыру уақытының азаюы дәлел болып табылады [4].

Жаттықтырушының кәсіби дайындығы құрылымының компоненттері. Бұл аспектіде мамандар мыналарды атап өтеді. а) жаттықтырушының теориялық дайындығын екі бағытта бағалау керек. Біріншіден, объект туралы білімді жинақтау, екіншіден, оқу үрдісін ұйымдастыруда олардың шығармашылықты пайдалану идеясы. Әдістемелік дайындық – бұл кез келген жұмысты орындау тәсілдерінің жиынтығы. Жаттықтырушының тәжірибелік дайындығы оның жалпы қимыл-қозғалыс мәдениеті деңгейінде көрінеді [9].

Шетелдік мамандардың көзқарасы бойынша келесі бағыттарды бөліп көрсетуге болады. *Жаттықтырушылар мен спортшылардың жаттығу жағдайларына қатынасы.* Мұнда мыналар ерекшеленеді. А) оқу жұмысы туралы ақпараттың бөліктері салыстырмалы түрде әртүрлі көзқарастарды анықтады, бірақ сонымен қатар оқушы мен мұғалім арасындағы негізгі айырмашылықтар. Ақпараттық бөлімдерді «құру» үшін енгізілген сызбалар бірдей емес, бірақ жаттықтырушы мен жаттығушы арасында өзара тәуелді болды [10]; б) жоғары деңгейдегі шектеулі уақыт жағдайында тәрбиешілер мен спортшылар жиі дұрыс шешімдерге бірге келеді [11].

Шешім қабылдаудың жаттықтырушылық стратегиясы. Мұнда мыналар атап өтіледі. а) жаттықтырушының қолдауын сезінген спортшылар тез арада дұрыс шешім қабылдауға көбірек бейім болды [12]; б) шешім қабылдау мен дәйектілікке негізделген іздеудің интеграцияланған үлгісі жауаптарды қабылдау механизмін және олардың негізінде жатқан жаттықтырушы тәсілінің үрдістерін зерттеу үшін оңтайлы бастапқы көзқарасты қалыптастыруға көмектеседі [13]; в) негізделген жауаптарды қабылдау желісін жобалаудың қолда бар тәсілдері жағдайды бағалау тәсілімен үйлестіре отырып, жауаптарды қабылдау желісін жобалау үлгісі қалыптастырылады. Екіншіден, нақты даму талаптарына сүйене отырып, бірнеше жауаптары бар желіні жоспарлау үлгісінде тиімділіктің көп мақсатты тәсілі және осы тапсырмалардың имитациялық үлгісі жасалады [14].

Осылайша, зерттеу мәселесі бойынша отандық және шетелдік әдебиеттерді талдау келесілерді қорытындылауға мүмкіндік береді. Мамандардың назарына педагог кадрларды даярлау мәселелері, болашақ педагогтарды кәсіби қызметке тәжірибелік даярлау шарттары; қазақ күресі техникасын игерудің тиімділігі; жаттықтырушылардың білімін арттыру; шешім қабылдаудың жаттықтырушылық стратегиясы ауда-

рылды. Зерттеуіміз үшін біз зерттеген келесі бағыттарды пайдалы деп санаймыз: жаттықтырушылардың өз жұмысында басым стратегияларды анықтауы; кәсіби дайындықтың компоненттері; қазақ күресі балуандарының техникалық-тактикалық даярлығы.

Зерттеу әдістері мен ұйымдастырылуы. Зерттеу 2022-2023 оқу жылында жүргізілді. Бірінші кезең (2022 жылғы қыркүйек-қазан) зерттеу мәселесі бойынша ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдауға арналды. Зерттеудің ғылыми аппараты құрылды. Сонымен қатар, қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың кәсіби даярлығының компоненттерін анықтадық. Бұл кезеңде әдебиеттерді талдау сияқты ғылыми зерттеу әдісін қолдандық. [15].

Зерттеудің екінші кезеңінде (2022 жылғы қараша-желтоқсан және 2023 жылғы қаңтар) біз келесі міндетті шештік, атап айтқанда қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың кәсіби даярлығының компоненттерін саралау жүргізілді. Ол үшін сарапшылар тобымен (N=10) сауалнама жүргізілді [16], онда оларға жаттықтырушылардың кәсіби дайындық компоненттерінің маңыздылығы бойынша дәрежелер беру ұсынылды. Мамандардың ұсынымдарына сәйкес кәсіби дайындық [9] үш бөлімге бөлінді: теориялық, әдістемелік, тәжірибелік.

Сарапшылар қазақ күресі бойынша жаттықтырушы болды, олардың жұмыс өтілі / 10 жыл / және спорттық атақтары болды. Сарапшылар Орал қаласының спорт мектептерінен іріктелді («Орал» спорт клубы – 3 адам; дарынды балаларға арналған мектеп-интернат - колледжі – 3 адам; үлестік спорт түрлері бойынша БЖСМ – 2 адам; жекпе-жек спорт кешені – 2 адам).

Үшінші кезеңде (2023 жылғы ақпан) біздің зерттеуіміздің үшінші міндетін шешуге, атап айтқанда, қазақ күресі бойынша жаттықтырушының кәсіби даярлығының құрамдас бөліктерін саралауға қатысты сарапшылардың пікірлерінің негіздемесін айқындауға арналды. Ол үшін конкордация коэффициенті [17] қолданылды, ол формула бойынша есептелді:

$$W = \frac{2 S}{m^2(n^3 - n)},$$

мұндағы S – дәрежелер квадраттарының орташа қосындысынан дәрежелер квадраттарының қосындысы; m – сарапшылар саны, n – көрсеткіштер саны (біздің жағдайда белгілі бір дайындықтың компоненттері). Сонымен қатар, мақаланың құрылымы болды.

Зерттеу нәтижелері. Қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың теориялық дайындығының элементтеріне біз мыналарды енгіздік.

1) Қазақ күресі бойынша дайындық жүйесінің ережелерін, құралдарын, тәсілдерін білу; 2) қазақ күресінде оқытудың теориясы мен әдістемесін білу; 3) қазақ күресінде дене жаттығуларының негізгі түрлерін оқыту әдістемесін білу; 4) қазақ күресі бойынша оқу-жаттығу үрдісінің психологиялық-педагогикалық заңдылықтарын білу; 5) қазақ күресі бойынша оқу-жаттығу жиындары жағдайында спорттық жұмысты ұйымдастыру ерекшеліктерін білу; 6) қазақ күресі бойынша дене шынықтыру-спорт қызметінің санитарлық-гигиеналық негіздерін білу; 7) қазақ күресі сабақтары үрдісінде жарақаттанудың алдын алу шараларын білу; 8) спорт ғимараты конструкциясының ерекшеліктерін; қазақ күресі бойынша спорттық аспаптарды енгізу және сақтау ережелерін білу.

Қазақ күресінен жаттықтырушылардың әдістемелік даярлық элементтерінің ішінде мыналарды атап өттік.

1) қазақ күресі бойынша сабақтарды жобалау және іске асыруға дайындау; 2) қазақ күресі бойынша спорттық жаттығу ережелерін сақтау; 3) жаттықтырушы қойған міндеттерді шешумен айналысатындарды оқыту; 4) қазақ күресі мәселелерімен айналысатындар арасында жобалық жұмысты ұйымдастыру; 5) қазақ күресінен оқыту әдістемесі; 6) қазақ күресі бойынша жарыстарға дайындық әдістемесі; 7) дәрігерлік бақылауды ұйымдастыру мен жүргізудің әдістемелік ерекшеліктері; 8) қазақ күресі бойынша судьялар мен нұсқаушыларды даярлау әдістемесі.

Қазақ күресінен жаттықтырушының тәжірибелік айқындық элементтеріне біз мыналарды енгіздік.

1) қазақ күресі тәсілдерін оқыту әдістемесін меңгеру; 2) қазақ күресін оқыту әдістемесін меңгеру; 3) қазақ күресі бойынша оқыту әдістемесін меңгеру; 4) қазақ күрестен жарыстарды ұйымдастыру және төрешілік дағдыларын меңгеру; 5) қазақ күресі бойынша жобалау құжаттарын жасау дағдыларын меңгеру; 6) қазақ күресімен айналысатындардың дене дамуының деңгейін, дене және техникалық даярлығын айқындау дағдыларын меңгеру; 7) жүйке жүйесінің түрлерін анықтау дағдыларын меңгеру; 8) жекпе-жекті тактикалық жүргізу дағдыларын меңгеру.

1-кестеде қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың теориялық дайындығына қа-

тысты сарапшылардың пікірлерінің дәйектілігін анықтау үшін көрсеткіштердің есебі келтірілген. Осы кестедегі мәліметтерден көріп отырғанымыздай, сарапшылар бірінші және екінші дәрежелерде оқыту теориясы мен әдістемесі туралы білімді анықтады. Сарапшылар екінші немесе үшінші орындарға қатысушылардың психологиялық-педагогикалық заң-

дылықтарын білуді қойды. Сарапшылардың пікірінше, үшінші-төртінші орынды дене тапсырмаларының басым түрлерін оқыту әдістемесін білу алады. Төртінші – қазақ күресі бойынша алымдар. Бесінші-алтыншы орындарға сарапшылар қазақ күресі бойынша дайындық жүйесінің ережелерін, құралдары мен тәсілдерін білуді ұсынды.

1-кесте – Жаттықтырушылардың теориялық дайындығына қатысты сарапшылардың пікірлерінің дәйектілігін анықтауға арналған көрсеткіштерді есептеу (n=10, атағы – спорт шеберіне үміткер)

№ п/п	Эксперттер	Ережелер, құралдар және дайындық тәсілдері	Оқыту теориясы мен технологиясы	Психология-лық-педагогикалық үлгілер	Технология оқыту негізгі дене тапсырмалары	Жиындарда спорттық жұмыстардың ұйымдастырудың ерекшеліктері	Дене шынықтыру-спорттық жұмыстардың санитарлық гигиеналық негіздері	Ескерту шаралары	Спорт ғимаратының құрылысы	Негіз-жесі
1	1	5	1	2	3	5	6	7	8	
2	2	6	1	1	4	4	7	6	7	
3	3	5	2	3	5	5	6	8	8	
4	4	4	1	4	3	4	5	6	8	
5	5	5	2	2	4	3	7	6	8	
6	6	6	1	3	3	4	6	7	7	
7	7	7	2	4	4	5	5	8	7	
8	8	5	3	4	5	4	6	6	7	
9	9	6	1	3	5	5	6	5	7	
10	10	6	1	2	4	3	7	6	8	
11	Σгiс	55	15	29	40	42	61	64	76	382
12	ср									38,2
13	Σгiс және ср арасындағы айырмашылық	16,8	-23,2	-9,2	1,8	3,8	22,8	25,8	37,8	
14	Айырмашылық квадраты	282,24	538,24	84,64	3,24	14,44	519,84	665,64	1428,84	3537,12
15	w									0,84

Алтыншы, жетінші орында сарапшылар қазақ күресі бойынша дене шынықтыру-спорт жұмысының санитарлық-гигиеналық негіздерін білетіндіктерін атап өтті. Соңғы жетінші-сегізінші орынға спорттық ғимараттың салыну ерекшеліктерін білу ұсынылды. 1-кестеде

келтірілген есептеулерге сәйкес біздің зерттеудің осы параметрі бойынша Үйлестіру коэффициенті 0,84 құрайды. Бұл сарапшылардың пікірлерінің дәйектілігін көрсетеді. Пирсон критерийі бойынша оның маңыздылығын бағалаймыз: $10 \times 0,84 \times (8-1) = 58,8$. 7-ге тең еркіндік дәрежелерінің

Саны кезінде 0,01 маңыздылық деңгейінде ол 18,5, ал 0,05 деңгейінде – 14,1-ге тең болады. Яғни, екі жағдайда да ол есептелгеннен аз. Осылайша, есептелген коэффициент 0,01 және 0,05 деңгейлерінде маңызды болып саналады [18].

2-кестеде қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың әдістемелік дайындығына қатысты сарапшылардың пікірлерінің келісімділігін анықтау үшін көрсеткіштердің есебі келтірілген. 2-кестенің деректерінен көріп отырғанымыздай, дәрежелік бөліну бойынша сарапшылар бірінші немесе екінші жолды дене даярлығы тапсырмаларының негізгі түрлеріне оқыту әдістемесін беруді жөн көрді. Екінші немесе үшінші орындарға сарапшылар спорттық жаттықтырудың ережелерін сақтауды ұсынды. Үшінші-төртінші дәрежеге сарапшылар қазақ күресі бойынша сабақтарға дайындықты жобалауды қойды. Төртінші-бесінші позицияға сарапшылар дәрігерлік бақылау талаптарын білуді қойды.

Бесінші-алтыншы дәреже «балаларды жаттықтырушы қойған міндеттерді шешуге үйрету» компонентімен бөліседі. Алтыншы-жетінші орынды сарапшылар «жарыстарға дайындық әдістемесі» компонентіне артықшылық берді. Жетінші-сегізінші орынды төрешілерді даярлау әдістемесі және жобалық жұмысты ұйымдастыру бөледі.

2-кестеде келтірілген есептеулерге сәйкес жаттықтырушының кәсіби даярлығының осы компоненті бойынша үйлестіру коэффициенті 0,86 құрайды. Бұл шама жаттықтырушылардың дайындығының әдістемелік бөлігіне қатысты сарапшылардың пікірлерінің жоғары келісімділігін сипаттайды. Пирсон критерийіне сәйкес маңыздылығы $10 \times 0,86 \times (8-1) = 60,2$ формула бойынша бағаланады. 7-ге тең еркіндік дәрежелерінің санымен; 0,01 маңыздылық деңгейінде ол 18,5-ке тең, ал 0,05–14,1-ге тең, яғни

екі жағдайда да ол есептік көрсеткіштен аз болады. Яғни, есептелген коэффициент 0,01 және 0,05 деңгейлерінде маңызды болып саналады.

3-кестеде қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың тәжірибелік дайындығына қатысты сарапшылардың пікірлерінің келісімділігін анықтау үшін көрсеткіштердің есебі келтірілген. 3-кестенің деректері көрсеткендей, сарапшылардың пікірінше, бірінші-екінші дәреже қазақ күресін оқыту әдістемесін меңгерген. Сарапшылар қазақ күресімен жаттықтыру әдістемесін екінші-үшінші орынға қойды. Үшінші-төртінші дәрежеге сарапшылар жобалау құжаттарын жасау дағдыларын игеруді ұсынды. Сарапшылардың пікірінше, төртінші-бесінші орынды қазақ күресі техникасын меңгеру алады. Бесінші-алтыншы орын сарапшылар қазақ күресімен айналысатындардың дене дамуының деңгейін, дене даярлығы мен техникалық дайындығын анықтау дағдыларын меңгеруді жөн көрді.

Алтыншы-жетінші орынды тактикалық жекпе-жек дағдыларын меңгеру алады. Жетінші-сегізінші дәрежелер жүйке жүйесінің түрлерін анықтау дағдыларын меңгеру және төрешілік дағдыларын меңгеру болып табылады. 3-кестедегі есептеулер көрсеткендей, жаттықтырушының дайындығының осы бөлігі бойынша үйлестіру коэффициенті 0,91 құрайды, бұл жаттықтырушылардың тәжірибелік дайындығына қатысты сарапшылардың пікірлерінің жоғары дәйектілігін көрсетеді. Пирсон критерийіне сәйкес оның маңыздылығы $10 \times 0,91 \times (8-1) = 63,7$. Біз есептеген коэффициент 0,01 және 0,05 деңгейлерінде маңызды.

Талқылау. Келесі нәтижелер алынды.

Қазақ күресі бойынша жаттықтырушының кәсіби даярлық компоненттерінің дәрежелік құрылымы анықталды. Біз жұмыста осындай нәтижелерді таптық.

2-кесте – Қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың әдістемелік дайындығына қатысты сарапшылардың пікірлерінің келісімділігін анықтау үшін көрсеткіштерді есептеу (n=10, атағы – спорт шеберіне үміткер)

№ п/п	Эксперттер	Сабақтарды жобалау және дайындау	Жаттығу ережелерін сақтау	Балаларды мәселелерді шешуге үйрету	Оқушылардың жобалық жұмысын ұйымдастыру	Оқыту әдістемесін білу	Жарыстарға дайындық әдістемесі	Дәрігерлік бақылау бойынша талаптарды білу	Нұсқаушылар мен төрешілерді даярлау әдістемесі	Нәтижесі
1	1	4	2	6	8	1	6	4	7	
2	2	3	3	5	7	2	7	5	8	

3	3	3	3	5	6	3	7	5	8	
4	4	4	2	6	7	1	6	4	6	
5	5	5	4	5	6	2	5	6	7	
6	6	3	3	6	8	3	6	5	7	
7	7	3	2	6	7	1	7	4	7	
8	8	4	3	5	6	2	6	5	8	
9	3	3	3	5	8	3	7	4	7	
10	5	2	4	5	7	1	6	5	6	
11	Σris	34	29	54	70	19	63	47	72	388
12	ср									38,8
13	Σris және ср арасындағы айырмашылық	-4,8	-9,8	18,6	131,2	-19,8	24,2	8,2	33,2	
14	Айырмашылық квадраты	23,04	96,04	345,96	1004,64	392,04	585,65	67,24	1102,24	3616,84
15	w									0,86

3-кесте – Қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың практикалық дайындығына қатысты сарапшылардың пікірлерінің келісімділігін анықтау үшін көрсеткіштерді есептеу (n=10, атағы – спорт шеберіне үміткер)

№ п/п	Экспе-рттер	Қазақ күресі техникасын меңгеру	Оқыту әдістемесін меңгеру	Жаттығу әдістемесін меңгеру	Жарыс төрешілерінің дағдыларын меңгеру	Жобалау құжаттарын құрастыруды меңгеру	Дене дамуының, дене дайындығының деңгейін анықтауды меңгеру	Жүйке жүйесінің түрлерін анықтау	Тактикалық жекпе-жек дағдыларын меңгеру	Нәти-жесі
1	1	4	1	2	7	3	5	7	6	
2	2	5	2	3	8	4	6	6	7	
3	3	5	2	3	7	4	6	7	5	
4	4	6	1	2	7	3	5	8	8	
5	5	4	1	2	8	3	5	7	5	
6	6	3	2	3	6	4	6	7	6	
7	7	4	2	3	8	4	5	7	7	
8	8	4	1	2	7	3	6	6	6	
9	9	5	1	2	6	5	7	7	6	
10	10	5	2	3	8	3	5	7	7	
11	Σris	45	15	25	72	36	56	69	63	381
12	ср									38,1
13	Σris және ср арасындағы айырмашылық	6,9	-23,1	-13,1	33,9	-2,1	17,9	30,9	24,9	
14	Айырмашылық квадраты	47,61	533,61	171,61	1149,21	4,41	320,41	954,81	620,01	3801,68
15	w									0,91

Н.Ф.Пурахинның [19] зерттеуінде, ол спорттық жекпе-жекте жаттықтырушылар қызметінің түрін анықтау үшін жоғары ақпараттылықты сипаттайтын жеке-психологиялық және ерекше кәсіби шамаларды анықтады. Олардың ішінде ең үлкен үлесі: автократ жаттықтырушылары – сезімталдық (жарты пайыздан астам үлес), спортшыларды даярлау механизмін жобалау қабілеті (жиырма екі %), реттеу қабілеті (он бес %), сәйкестік (жеті %), қабылдау жылдамдығы (бір %); автократиялық бейімділігі бар демократиялық жаттықтырушылар үшін – принциптілік (жиырма жеті %), шоғырлану қабілеті (жиырма екі %), сенімсіздік (жиырма екі %), ар-ожданының болуы (жиырма бір %). Біз анықтаған дәрежелік құрылымда көрсеткіштер осы жұмысқа қарағанда біршама өзгеше болды. Олар қазақ күресі жаттықтырушысының кәсіби дайындық элементтерімен тікелей байланысты болды.

Қорытындылар:

1. Қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың теориялық даярлық элементтеріне біз мыналарды енгіздік: 1) Қазақ күресі бойынша даярлау жүйесінің ережелерін; жаттығуды оқытудың теориясы мен технологиясын; дене жаттығуларының негізгі түрлерін оқыту технологиясын; оқу-жаттығу үрдісінің психологиялық-педагогикалық заңдылықтарын; спорттық жұмысты ұйымдастыру ерекшеліктерін; санитарлық-гигиеналық негіздерді; спорт ғимаратының конструкциясын; спорт ғимаратын енгізу ережелерін білу және спорттық аспаптарды сақтау. Қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың әдістемелік даярлық элементтерінің ішінде біз мыналарды атап өттік: жобалау, спорттық жаттығу ережелері, миссияларды шешу, жобалық жұмысты ұйымдастыру, оқыту, жарыстарға дайындық технологиясы, дәрігерлік бақылау жүр-

гізу, төрешілерді даярлау технологиясы. Қазақ күресі бойынша жаттықтырушының практикалық даярлық элементтеріне біз мыналарды енгіздік: оқыту технологиясын меңгеру, қазақ күресін оқыту, жаттығу әдістемесі, төрешілік дағдылары, жобалау құжаттарын жасау, дене дамуының деңгейін анықтау, жүйке жүйесінің түрлерін анықтау, жекпе-жектегі тактикалық жүргізу.

2. Қазақ күресі бойынша жаттықтырушының кәсіби даярлық компоненттерінің дәрежелік құрылымы анықталды. Теориялық бөлімде дәрежелер келесідей бөлінді. Алғашқы позицияларда оқыту технологиясы, олардың артында оқушылардың психологиялық ерекшеліктерін білу болды. Соңғы позицияларда тазалық пен спорт ғимараттарын білу болды. Әдістемелік бөлімде басым позициялар (1,2,3) оқыту технологиясы, жаттығу ережелері және дайындықты жобалау болды. Соңғы позициялар (6,7,8) төрешілерді даярлауға және практикалық бөлімдегі жарыстарға берілді, бірінші-төртінші позициялар әдістемелік блокқа (жаттығу әдістемесін, жобалау құжаттарын меңгеру) ұқсастықтарға ие болды.

3. Қазақ күресі бойынша жаттықтырушының кәсіби даярлығының құрамдас бөліктерін саралауға қатысты сарапшылардың пікірлерінің жоғары дәйектілігі дәлелденді. Теориялық бөлім бойынша Үйлестіру коэффициенті – 0,84 (Пирсон критерийі бойынша оның маңыздылығы 58,8 құрайды); әдістемелік – 0,86 (Пирсон критерийі бойынша оның маңыздылығы 60,2 құрайды); практикалық – 0,91 (Пирсон критерийі бойынша оның маңыздылығы 60,2 құрайды) болды.

4. Қазақ күресі бойынша жаттықтырушылардың оқу үрдісінде біз олардың кәсіби даярлығының компоненттерін қалыптастыруға назар аударған кезде біз анықтаған дәрежелерді пайдалануды ұсынамыз.

Әдебиеттер

- 1 Даупаев М.О. Эффективность освоения техники борьбы казахша курес студентами факультета физической культуры с учетом развития функции равновесия: автореф. ... дис. канд. пед. наук. – 13.00.04. – СПб., 2000. – 24 с.
- 2 Собянин Ф.И., Рахметжанов А.С., Макашев Ш.А., Исмагулов К.И. Оценка специальной физической подготовленности юных борцов казахша курес // Теория и практика физической культуры. – 2020. – №1. – С. 76-78.
- 3 Байшулаков Ж.С. Оптимизация тренировочного процесса и повышение роли технико-тактической подготовки в казахша курес с учетом современных тенденций развития видов спортивной борьбы: автореф. ... дис. канд. пед. наук. – 13.00.04. – Алматы, 2010. – 23 с.
- 4 Алимханов Е. Совершенствование национальной борьбы казахша курес путем изменения модели спортивной одежды: автореф. ... дис. канд. пед. наук. – 13.00.04. – Алматы, 1996. – 24 с.
- 5 Худайбердиева Н.А. Актуальные проблемы подготовки педагогических кадров по физической культуре и спорту // Вестник науки и образования. – 2019. – № 10(64). Ч. 3. – С. 73-75.
- 6 Шульженко А.В. Проблемы подготовки специалистов в области физической культуры и спорта – Текст: электронный // Информационные материалы для студентов: [сайт]. – URL: https://superinf.ru/view_helpstud.php?id=2277 (дата обращения: 18.05.2023).

- 7 Беспутчик В.Г. Проблемы подготовки физкультурных кадров. – Текст: электронный // sportlib.info: [сайт]. – URL: <http://sportlib.info/Books/XXPI/2009N3/p23-33.htm> (дата обращения: 18.02.2023).
- 8 Осокин Г.В., Наговицын Р.С. Основы профессиональной подготовки педагога-тренера к развитию физической культуры подростков в учебно-тренировочном процессе общеобразовательной школы // Матер. VIII междунар. студен. науч. конф. «Студенческий научный форум» URL: <https://scienceforum.ru/2016/article/2016022956> (дата обращения: 18.03.2023).
- 9 Основные компоненты структуры профессиональной подготовленности тренера. – Текст: электронный // Студенчик: [сайт]. – URL: <https://studopedya.ru/1-4328.html> (дата обращения: 15.03.2023).
- 10 Macquet A.C., Stanton N.A. Do the coach and athlete have the same «picture» of the situation? Distributed Situation Awareness in an elite sport context // Applied Ergonomics. – 2014. – Vol. 45, Issue 3. – Pp. 724-733.
- 11 Adem K. Decision Making by Coaches and Athletes in Sport // Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2014. – Vol. 152, №7. – Pp. 333-338.
- 12 Reynders B., Vansteenkiste M., Broek G., V. Coaching the coach: Intervention effects on need-supportive coaching behavior and athlete motivation and engagement // Psychology of Sport and Exercise. – 2019. – Vol. 43. – Pp. 288-300.
- 13 Lath F., Koopmann T., Schorer J. Focusing on the coach’s eye; towards a working model of coach decision-making in talent selection // Psychology of Sport and Exercise. – 2021. – Vol. 56, № 102011.
- 14 Cao Y., Mao H. High-dimensional multi-objective optimization strategy based on directional search in decision space and sports training data simulation // Alexandria Engineering Journal. – 2022. – Vol. 61, Issue 1. – Pp. 159-173.
- 15 Сабитов Р.А. Основы научных исследований: Учебное пособие / Челябин. гос. ун-т. – Челябинск, 2002. – 138 с.
- 16 Железняк Ю.Д., Петров П.К. Основы научно-методической деятельности в физической культуре и спорте: Учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 264 с.
- 17 Коэффициент конкордации: пример расчета и формула. – Текст: электронный // FB: [сайт]. – URL: Коэффициент конкордации: пример расчета и формула. – <https://fb.ru/article/349619/koeffitsient-konkordatsii-primer-rascheta-i-formula-chtakoe-koeffitsient-konkordatsii> (дата обращения: 20.03.2023).
- 18 Критерий согласия Пирсона χ^2 (Хи-квадрат). – Текст: электронный // statanaliz.info: [сайт]. – URL: <https://statanaliz.info/statistica/proverka-gipotez/kriterij-soglasiya-pirsona-khi-kvadrat/> (дата обращения: 28.03.2023).
- 19 Пурахин Н.Ф. Педагогическая диагностика профессиональных качеств тренера по спортивным единоборствам: автореф. ... дис. канд. пед. наук. – 13.00.04. – М., 2013. – 24 с.
- 20 Кравчук А.И., Савчук Д.А., Давыдова И.А. Содержание технической подготовки на тренировочном этапе в спортивной аэробике // Ученые записки Университета имени П.Ф. Лесгафта. – 2019. – № 7 (173). – С. 93-99.

References

- 1 Daupaev M.O. Effektivnost’ osvoeniya tekhniki bor’by kazahsha-kures studentami fakul’teta fizicheskoy kul’tury s uchetom razvitiya funkcii ravnovesiya: avtoref. ... dis. kand. ped. nauk. – 13.00.04.- Sankt-Peterburg, 2000. – 24 s.
- 2 Sobyaniy F.I., Rahmetzhanov A.S., Makashev SH.A., Ismagulov K.I. Ocenka special’noj fizicheskoy podgotovlennosti yunyh borcov kazahsha-kures // Teoriya i praktika fizicheskoy kul’tury. – 2020. – №1. – S. 76-78.
- 3 Bajshulakov ZH.S. Optimizaciya trenirovochnogo processa i povyshenie roli tekhniko-takticheskoy podgotovki v kazah-kures s uchetom sovremennyh tendencij razvitiya vidov sportivnoj bor’by: avtoref. ... dis. kand. ped. nauk. – 13.00.04. – Almaty, 2010. – 23 s.
- 4 Alimhanov E. Sovershenstvovanie nacional’noj bor’by kazahshakures putem izmeneniya modeli sportivnoj odezhdy: avtoref. ... dis. kand. ped. nauk. – 13.00.04. – Almaty, 1996. – 24 s.
- 5 Hudajberdieva N.A. Aktual’nye problemy podgotovki pedagogicheskikh kadrov po fizicheskoy kul’ture i sportu // Vestnik nauki i obrazovaniya. – 2019. – № 10(64). ch 3. – S. 73-75.
- 6 SHul’zhenko A.V. Problemy podgotovki specialistov v oblasti fizicheskoy kul’tury i sporta – Tekst: elektronnyj // Informacionnye materialy dlya studentov: [sajt]. – URL: https://superinf.ru/view_helpstud.php?id=2277 (data obrashcheniya: 18.05.2023).
- 7 Besputchik V.G. Problemy podgotovki fizkul’turnyh kadrov. – Tekst: elektronnyj // sportlib.info: [sajt]. – URL: <http://sportlib.info/Books/XXPI/2009N3/p23-33.htm> (data obrashcheniya: 18.02.2023).
- 8 Osokin G.V., Nagovicyn R.S. Osnovy professional’noj podgotovki pedagoga-trenera k razvitiyu fizicheskoy kul’tury podrostkov v uchebno-trenirovochnom processe obshcheobrazovatel’noj shkoly // mater. VIII mezhdunar. studen. науч. конф. «Студенческий научный форум» URL: <https://scienceforum.ru/2016/article/2016022956> (data obrashcheniya: 18.03.2023).
- 9 Osnovnye komponenty struktury professional’noj podgotovlennosti trenera. – Tekst: elektronnyj // Studenchik: [sajt]. – URL: <https://studopedya.ru/1-4328.html> (data obrashcheniya: 15.03.2023).
- 10 Macquet A.C., Stanton N.A. Do the coach and athlete have the same «picture» of the situation? Distributed Situation Awareness in an elite sport context // Applied Ergonomics. – 2014, – Vol. 45, Issue 3, – pp. 724-733.
- 11 Adem K. Decision Making by Coaches and Athletes in Sport // Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2014. – Vol. 152, №7 – pp. 333-338.
- 12 Reynders B., Vansteenkiste M., Broek G., V. Coaching the coach: Intervention effects on need-supportive coaching behavior and athlete motivation and engagement // Psychology of Sport and Exercise. – 2019. – Vol. 43, pp. 288-300.
- 13 Lath F., Koopmann T., Schorer J. Focusing on the coach’s eye; towards a working model of coach decision-making in talent selection // Psychology of Sport and Exercise. – 2021. – Vol. 56, № 102011.
- 14 Cao Y., Mao H. High-dimensional multi-objective optimization strategy based on directional search in decision space and sports training data simulation // Alexandria Engineering Journal. – 2022. – Vol. 61, Issue 1, pp. 159-173.
- 15 Sabitov R.A. Osnovy nauchnyh issledovanij // Uchebnoe posobie, – CHelyab. gos. un-t. CHelyabinsk, 2002. – 138 s.
- 16 ZHeleznyak YU.D., Petrov P.K. Osnovy nauchno-metodicheskoy deyatel’nosti v fizicheskoy kul’ture i sporte / Uchebnoe posobie dlya stud. vyssh. ucheb. zavedenij. – M.: Izdatel’skiy centr «Akademiya», 2002. – 264 s.

- 17 Koefficient konkordacii: primer rascheta i formula. – Tekst: elektronnyj // FB: [sajt]. – URL: Koefficient konkordacii: primer rascheta i formula. – <https://fb.ru/article/349619/koeffitsient-konkordatsii-primer-rascheta-i-formula-chto-takoe-koeffitsient-konkordatsii> (data obrashcheniya: 20.03.2023).
- 18 Kriterij soglasiya Pirsona χ^2 (Hi-kvadrat). – Tekst: elektronnyj // statanaliz.info: [sajt]. – URL: <https://statanaliz.info/statistica/proverka-gipotez/kriterij-soglasiya-pirsona-khi-kvadrat/> (data obrashcheniya: 28.03.2023).
- 19 Purahin N.F. Pedagogicheskaya diagnostika professional'nyh kachestv trenera po sportivnym edinoborstvam: avtoref. ... dis. kand. ped. nauk. – 13.00.04. – Moskva, 2013. – 24 s.
- 20 Kravchuk A.I., Savchak D.A., Davydova I.A. Soderzhanie tekhnicheskoy podgotovki na trenirovochnom etape v sp ortivnoj aerobike // Uchenye zapiski universiteta imeni P.F. Lesgafta. – 2019. – № 7 (173). – S. 93-99.

<p>Хат-хабарға арналған автор (бірінші автор) Куспанов Нурбол Сағындықұлы – педагогика ғылымдарының магистрі, Қазақ спорт және туризм академиясы, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: Kuspanov_82@mail.ru</p>	<p>Автор для корреспонденции (первый автор) Куспанов Нурбол Сагиндыкович – магистр педагогических наук, Казахская академия спорта и туризма, г. Алматы, Казахстан, e-mail: Kuspanov_82@mail.ru</p>	<p>The Author for Correspondence (The First Author) Kuspanov Nurbol Sagindykovich – Master of Pedagogical Sciences, Kazakh Academy of Sports and Tourism, Almaty, Kazakhstan, e-mail: Kuspanov_82@mail.ru</p>
--	---	--